

Rikswasa – från örlogsskepp till askfat

TEXT: JONAS WIKLUND

*Vue de Djurhamn
Dediee au Roy.*

*Paris chez l'archevêque de
Dijon, en l'année 1674, par
Charles*

DJURHAMN. TECKNING: HERTIG KARL

”WASAKONUNGARNAS FLOTTSTATION”

Djurhamn på Djurö ligger i Stockolms skärgård i Värmdö kommun. Området är känt från tiden som ”Wasakonungarnas flottstation” (Jansson 1930:9) och är idag en populär småbåts- och fritidshamn.

Martin Rundkvist skriver ”Djurhamn är en välkänd plats bland historiker och har ett visst rykte även bland marinarkeologer, om än inte det bästa då sakkunniga undersökningar ännu saknas”. (Rundkvist 2009:139). Detta påstående har sin grund i de undersökningar som gjordes på 1960-talet av bottarna i den stora hamnlagunen i Djurhamn och vid Rikswasas förlisningsplats. Lagskydd saknades vid den tidpunkten för vrak. Efter fridlysning av vraket gjordes ett avtal med de sportdykare som bärgade vraket att ”museet skulle få ta hand om föremål som ansågs kunna bidra till rekonstruktionen av regalskeppet Vasa, som nästan samtidigt bärgades inne i Stockholm. Resten skulle bli dykarnas bärgarlön. Resultatet blev att museet tog hand om en handfull föremål medan dykarna fick ta hand om i stort sett allt skrovvirke” (Schoerner 2007:56). Av virket konstruerades sedan föremål som försålades. Än i dag kan man på olika sälj- och aktionssajter på internet finna föremål tillverkad av virke från Rikswasa så som askkoppar och pipställ.

ETT SVENSKT ÖRLOGSSKEPP FRÅN

1500-TALET

Rikswasa, som ej skall förväxlas med regalskeppet *Vasa*, var ett svenskt örlogsskepp som byggdes 1599 under Karl den IX regering på Stockholms skeppsgård på nuvarande Blasieholmen i Stockholm. Hon var då ett första rangens skepp och förde 50 kanoner. År 1604 byggdes hon om på Stockholms skeppsgård, för att därefter blivit degraderad till ett tredje rangens skepp förande 32 kanoner. Efter 1610 rustades Rikswasa endast när hela flottan gav sig ut på sjötåg och tjänstgjorde då företrädesvis i den eskader, som blev kvar i Stockholms skärgård (FMIS Djurö 69). Den 25/10 år 1620 ska skeppet haft en besättning av ”3 kaptenner, 2 skrivare, 10 skeppare, 3 styrmän, samt 142 båtsmän = summa 160” (Hallska registret SSHM, citerat av Berg 1964).

FÖRLISNINGEN

1623 hade skeppet till uppgift att hindra den polska flottan som väntades försöka tränga in mot Stockholm. En brand utbröt emellertid när skeppet låg förankrat vid Djurhamn i Stockholms skärgård. Efter att ha bogserats ut en bit sjönk fartyget. År 1626 och 1627 påbörjades bärgningar på vraket och bland annat togs 12 kanoner upp (FMIS Djurö 69).

LAGSKYDD AV VRAK

Numera skyddas vrak av *Lag om kulturminnen m.m.* (SFS1988:950). Av 2 kap 1 § 8 framgår att skeppsvrak skyddas ”om minst etthundra år kan antas ha gått sedan skeppet blev vrak”. Det nuvarande skyddet har sin grund i en lagändring som kom år 1967 (SFS 1967:77), lex Nahlin, en direkt följd av Rikswasas öde.

Så har skyddet inte alltid sett ut. Vid tiden för Rikswasas ”återupptäckt” i början av 1960-talet gällde 1942 års lag om fornminnen (SFS 1942:350). I den saknades skydd för skeppsvrak. Möjligheten att skydda vrak var begränsad till en bestämmelse i dess 15 § som möjliggjorde att vid vite fridlysa en fyndplats (se nedan).

BRÖDERNA NAHLIN

Hösten år 1963 påbörjade snickarna, bröderna Nahlin, bärgningar på vraket som då saknade juridisk skydd (SSHM Dnr 356:64).

Bröderna Nahlin uppper i filmen ”Bärgningen av Riks Wasa – Ett dykaräventyr” att de av Anders Franzén fick uppgiften om att det fanns ett äldre skepp än det han lokaliserat i Stockholms ström, men med samma namn. Med hjälp av riksarkivet och Kar den IX privata korrespondens lyckades man fastsälla en tro- ▶

► lig position för vraket. Plasten låg strax intill nuvarande Djuröbron där det enligt muntlig tradition skulle ligga ett vrak. Enligt lokalbefolkningen hängde vraket samman med Rysshärjningarna 1719.

Efter att bröderna Nahlin sågat upp ett hål i isen under våren kunde man snart konstatera att på 24 meters djup låg ett starkt nedbrutet vrak med fören mot stranden. Man bärgade vid första tillfället en 24 pounds kanonkula av järn. Detta fynd stärkte teorin om att det var Rikswasa man funnit. Man bärgade även bordläggningsplankor och tunnlock.

Riksantikvarieämbetet konstaterade i en skrivelse till Länsstyrelsen i Stockholms län våren 1964 rörande "Riks-Wasa", att "vraket är utsatt för bärgningsförsök bestående i att delar av vraket tas upp." samt att vraket var "av synnerligen stort vetenskapligt värde samt och det är därför angeläget att det blir sakkunnigt undersökt." Ämbetet hemställde därför att Länsstyrelsen skulle fridlysa vraket jämlikt 1942 års lag om skydd för fornminnen. Eftersom vraket var utsatt för förstörelse hemställde även ämbetet om snabbast möjliga behandling av ärendet (Riksantikvarieämbetet, B 2063/64).

Länsstyrelsen var snabb i handläggningen och den 19 maj 1964 kom en resolution som meddelade att "vid ett vite av ettusen kronor, fridlysa vrakplatsen, intill dess vraket undersöks

av statens sjöhistoriska museum." (Länsstyrelsen i Stockholms län, 1964, III R 23:64).

Kort därpå, närmare bestämt den 28 maj samma år (dnr 356:64), dvs. 11 dagar senare, överlät SSHM rätten till undersökningen av vraket till bröderna Eric och Sven Nahlin. Detta beslut var förenat med nedanstående villkor:

1. Den kulturhistoriska undersökningen sker under statens sjöhistoriska museums ledning.
2. Statens sjöhistoriska museum ikläder sig icke med detta tillstånd något ansvar för liv och egendom i samband men gruppens arbete på fyndplatsen, vilket bedrivs helt i gruppens egen regi med egna medel.
3. Gruppen förbinder sig att upprätta översiktliga planer över vraket och fyndens läge inom och utom detta.
4. Gruppen förbinder sig att förete samtliga från vraket upptagna föremål av vad slag de må vara för att bereda museet möjlighet att registrera och avbilda till fyndkomplexet hörande komponenter.
5. Museet är berett att till gruppen efter besiktning och registrering med full dispositionsrätt överlåta sådana föremål av trä som icke av museet anses behöva be-

varas för framtiden i museets samlingar. Rörande föremål från Riks-Wasa av vad slag det än vara må, som äro av så stor kulturhistorisk betydelse att de för framtiden bör bevaras i museets vård träffas överenskommelse i mellan museet och gruppen i varje enskilt fall.

6. Gruppen förbinder sig att följa museets anvisningar rörande förvaring av föremålen före museets registrering av dessa.
7. Museet förbinder sig att expertisera funna föremål utan kostnad för gruppen.
8. Gruppen förbinder sig att i förekommande fall ombesörja tjänstemäns transport med båt till och från undersökningsplatsen från lämplig brygga med landsförbindelse.
9. Denna överenskommelse ska gälla så länge gruppen dyker och bärgar föremål från nämnda vrak.

BÄRGNINGEN

Från 1964 fram till 1966 bärgade bröderna allt de kom åt av vraket.

Bärgningen skedde under översyn från SSHM, vilka fick möjlighet att genom fotografering och upprättande av ritningar dokumentera delar av det upptagna materialet. Ritningar finns av bl. a. rodret, akterspeglarna, kölsvinet samt ett par spant. Men det gjordes inga vetenskapliga dykningar eller undersökningar.

De föremål som ansågs vara av historiskt värde lämnade man till Sjöhistoriska museet och virket, svarteken, blev bröderna Nahlins bärgarlön. Det bärgade virket såldes intakt eller användes för tillverkning av möbler, souvenirer och annat. Träet ansågs inte ha något större musealt värde (se filmen *Bärgningen av Rikswasa – Ett dykaräventyr* på <http://filmmarkivet.se/sv/Sok/?q=rikswasa>).

När man går igenom fyndförteckningen som finns att tillgå finner man att ett drygt 20-tal fynd är registrerade. Få av dem är av trä. Slutatsen kan inte bli annat än att det historiska värdet av träföremålen av museet bedömdes vara ringa. ►

Figur 1. "Dykarchefen" Sven Nahlin poserar med ett urval av de souvenirer som blev resultatet av samarbetet mellan museet och dykarna. Reproduktion av reklamfolder.

Dykarchef Sven Nahlin med ett urval konstföremål. Varje föremål har sin personliga prägel. Naturligtvis kan vi ta emot beställningar efter kundens önskemål.

Figur 2. Minnesstenen som restes över Brödernas Nahlins insatser vid "bärgningen av Rikswasa". Foto: SMM. Acta-arkivet.

► SVARTEKENS ANDRA LIV

Vad hände med träet? Bröderna Nahlin, som var utbildade möbelsnickare, startade serietillverkning av souvenirföremål. Av brödernas reklambroschyr låg verkstaden i Järna. Bröderna hade en butik på Vitelivsvägen 5 på Kungsholmen i Stockholm, där försäljningen pågick.

Vad var det då som Rikswasa omvandlades till? Jo askkoppar, groggställ och sportpriser. Bland annat gjordes Vasaloppets segrarpris 1988–1989 av Rikswasas ek (från Rikswasa till Vasalopp). "Varje föremål har sin personliga prägel. Naturligtvis kan vi ta emot beställningar efter kundens önskemål." (brödernas broschyr). Man hade även förmånen att tillverka ett bord som skulle överlämnas som gåva till Shahan av Iran (se filmen *Bärgningen av Rikswasa - Ett dykaräventyr*).

Än i denna dag kan man på webbplatsen Tradera finna föremål som är tillverkade av svarteken och bjuds ut till högstbjudande. (Som kuriosita i sammanhanget kan nämnas att undervattensbilderna i broschyren inte är tagna på Rikswasa utan på vraket efter regalskeppet "Kronan". Även den tecknande bild som finns med i broschyren är hänförligt till Kronan.)

FYNDEN

Enligt överenskommelsens punkt 5 skulle "föremål från Riks-Wasa av vad slag det än vara må, som äro av så stor kulturhistorisk betydelse att de för framtiden bör bevaras i museets vård träffas överenskommelse i mellan museet och gruppen i varje enskilt fall".

Hur blev det då? Den som i dag söker i Sjöhistoriska museets databas finner två fynd registrerade, båda är blockskivor till fallrepsblock av brons. I SMM:s arkiv finns en skrivelse daterad den 23 september 1964 av Sven Nahlin där det framgår att två brons-hjul, samt en pumpfot av trä överlämnats till museet utan "anspråk på äganderätt". Bröderna hade tidigare samma år, den 15 juni, lämnat ett gåvobrev (Nahlin) till museet i vilket följande föremål upp-räknades; en pumpfot i trä,

två blockskivor av brons, ett mindre block av trä, samt tre mindre stycken av sprängd bronskanon. Om det är samma brons-hjul som det handlar om bägge gångerna framgår inte klart.

På ytterligare ett ställe framgår vilket fyndmaterial som lämnats till museet och det är FMIS (fornsök). Här finns sammantaget 23 fynd upptagna. Förutom nämnda föremål så består fynden av ett antal brynen, stengods, keramik, kärl och en trefotgräta.

ÖVERSIKTLIGA PLANER

Genom punkten 3 i överenskommelsen förband sig gruppen att "upprätta översiktliga planer över vraket och fyndens läge inom och utom detta." Två ritningar över delar av vaket har jag kunnat återfinna, båda renritade av Eva-Maria Harms vid museet. Det ena ritningen föreställer Rikswasas akterspegel och den andra Rikswasas roder.

NULÄGE

Vad finns kvar på botten i dag? Efter att bärgningarna avslutats samlades de kvarlämnade vrakresterna i en hög, 'modell mindre majbål'. I anslutning till denna virkeshög finns en mängd tegelstenar, till stor del fortfarande sammanfogade, varför de skulle kunna häröra från någon eldstad ombord. I virkeshögen ligger även lämningar efter bröderna Nahlins verksamhet i form av en grov kätting och en wire. Runtom detta ligger ett större antal min-

Figur 3. Souvenirer från Rikswasa syns ganska ofta på olika handelsplatser. Här ett objekt med "IBM" ingraverat.

Figur 4. Tågvirke från 1600-talet ligger fortfarande på botten och kan upplevas av dykaren.
Foto: Oskar Sander.

► dre virkesrester (status 1969).” (FMIS Djurö 69).

Sammanfattningsvis kan sägas att beskrivningen från år 1969 gäller även i dag. Vid dykningarna våren 2011 konstaterades att på botten finns ett antal mycket stora stockar av ek med uttag och man kan även tydligt se var dymplingarna suttit. Det finns också rejäla plankor som kan härstamma från antingen däck eller bordläggning. Rester av stålvaror från bröder-

nas aktiviteter är även synliga. Det ligger även rikligt med stenbumlingar i området, som förmodligen är rester av barlasten. Vid ytterligare dykningar under sommaren 2011 framkom att ett stort sammanhängande stycke av vraket ligger kvar på botten med mängder av barlaststenar. Vidare finns stora sammanhängande tegelkonstruktioner på vrakplatsen.

SLUTSATS

Ett skepp som går till botten blir ur arkeologiskt perspektiv ”ett slutet fynd”; allt material deponeras vid ett och samma tillfälle. Två tydliga sådana exempel är *Vasa* som vid förlisningen inte var fullt utrustat. Ett annat exempel är det fullt utrustade *Kronan*. I båda dessa exempel har ett rikt fyndmaterial räddats till eftervärlden. När det gäller *Kronan* har hittills närmare 30 000 föremål bärgats (Kalmar läns museum http://www.kalmarlansmuseum.se/1.0.1.0/376/1/?group=art_art_grp-s1/256). Rimligtvis borde även Rikswasa ha haft ett rikt fyndmateriel även med beaktande av att skeppet var nedbrunnet till vattenlinjen. Som tidigare nämnts finns 23 poster registrerade.

Här uppstår ett antal olika alternativ. Möjligheten att endast 23 värdefulla fynd funnits kan med sannolikhet gränsande till visshet avfärdas med ovan nämnda resonemang. Kvar står då två alternativ; antingen underlät bröderna Nahlin att rapportera in fynd eftersom det skulle försena det uppenbara syftet med hela aktiviteten (att komma åt svarteken) eller så var museet helt enkelt inte intresserat av att ta hand om en massa föremål. Man hade helt enkelt fullt upp med konserveringen av *Vasa* och dess fynd.

Oavsett vilket alternativ som är det riktiga, eller om det var en kombination av båda, måste ansvaret på museet väga tungt. Bröderna Nahlin dolde aldrig på något sätt att deras primära mål var svarteken. Av så väl handlingar som filmen *Bärgningen av Riks Wasa – Ett dykaräventyr* framgår att museet haft insyn och dessutom haft möjlighet till än större insyn om så önskats.

Vi har de senaste åren sett exempel på lyckade samarbeten mellan forskning och näringsliv inom marin arkeologin. Bärgningen av *Rikswasa* var i alla fall på papperet tänkt som en insats med både kulturhistorisk och ekonomisk vinning. Det kulturhistoriska och vetenskapliga värdet från den auktoriserade bärgningen visade sig bli försumbar. För bröderna Nahlin var operationen dock mycket inbringande. ■

REFERENSER

Berg, J. 1964. Uppgifter rörande Rikswasa: Stockholm, daterad 1964-03-07. SSHM, Stockholm.

Jansson, E. A. 1930. *Djurö: tidsbilder från en märklig ö i Stockholms skärgård*. Författarens förlag, Stockholm.

Rundkvist, M. 2009. Landarkeologi vid Djuröhamn 2007–2008. I: Schoerner, K. (Red). *Skärgård och örlog: nedslag i Stockholms skärgårds tidiga historia*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm, s. 139–148.

Schoerner, K. 2007. *Djuröhamn – örlogshamn under Vasatid*. Kulturnämnden, Värmdö kommun, Gustavsberg.

OTRYCKTA KÄLLOR

FMIS. Riksantikvarieämbetets informationssystem över fornminnen, <http://www.fmis.raa.se/>

Kalmar läns museum. http://www.kalmarlansmuseum.se/1.0.1.0/376/1/?group=art_art_grp-s1/256.

Länsstyrelsen i Stockholms län 1964. Resolution, daterad 1964-05-19, Dnr III R 23:64.

Nahlin, S. & Nahlin, E. 1964. Gävobrev, daterad 1964-06-15) Smm:s Rikswasa arkiv.

Nahlin, S. 1964. Överlåtelse, daterad 1964-09-23, Smm:s Rikswasa arkiv.

Riksantikvarieämbetet, 1964. Hemställen till Länsstyrelsen i Stockholms län, daterad 1964-04-08. dnr B 2063/64.

JONAS WIKLUND

är dykintresserad, styrelseledamot i MAS och studerar arkeologi på magisternivå på fritiden.

jonwi@spray.se

